

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2012

Lenka Krejčířková

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Lenka Krejčárková

Neslyšící dítě ve slyšící rodině. Případová studie

A deaf child in a hearing family. A case study

Praha 2012

Vedoucí práce: Mgr. Andrea Hudáková, Ph.D.

Poděkování

V první řadě bych chtěla poděkovat vedoucí mé práce Mgr. Andree Hudákové, PhD., která mi poskytla cenné rady a připomínky a věnovala mi svůj čas. Mé díky patří samozřejmě neslyšícím respondentům a jejich rodinám, jež mi poskytli data pro vypracování práce. Dále bych ráda poděkovala všem, kteří mi pomohli s prací po formální stránce. V neposlední řadě chci poděkovat svým blízkým, kteří při mne stáli a poskytli mi dostatečný prostor práci napsat.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny i literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Samechově dne Podpis

ANOTACE

Tato bakalářská práce popisuje situaci ve slyšící rodině s neslyšícím dítětem. Zaměřuje se na sociální postavení neslyšícího dítěte ve slyšící rodině, jednotlivé modely komunikace mezi jednotlivými členy takovéto rodiny a používání domácích znaků.

Výzkumná data byla sebrána v rámci kvalitativního výzkumu. Výchozí data jsou získána z dlouholetého pozorování jedné rodiny a pomocí dotazníků a rozhovorů. Výstupem práce je také zaznamenání jednotlivých domácích znaků znakového jazyka na videozáznamy, které jsou přílohami práce.

Klíčová slova:

neslyšící lidé, Neslyšící, neslyšící dítě, komunikace, domácí znaky

ANOTACION

This final paper is describing a situation of a deaf child in the hearing family. It is focused on the social status of the deaf child in the hearing family, the specific patterns of the communication between all members of this family and the home signs usage.

The research data were gained within the qualitative research. This data were elicited during the long term observation in one family and also with the usage of the questionnaires and the interviews. One of the output of this paper are also some specific home signs which were recorded and are part of this paper as DVD appendix.

Key words:

deaf people, Deaf, deaf child, communication, home signs

Obsah

1. Úvod.....	9
2. Jazyk a komunikace	10
2.1. Jazyk	10
2.2. Jazyk a společnost.....	11
2.3. Znak	12
2.4. Komunikace	13
2.4.1. Neverbální komunikace u neslyšících	13
2.5. Jazyková socializace	15
3. Způsoby komunikace s neslyšícími lidmi.....	16
3.1. Mluvení	16
3.2. Odezírání.....	17
3.3. Prstová abeceda.....	18
3.4. Znakový jazyk.....	18
3.5. Znakovaná čeština.....	20
4. Výzkumná část.....	21
4.1. Popis rodin	21
4.2. Hypotéza výzkumu	22
4.3. Analýza a interpretace dat.....	22
4.4. Rodina s neslyšícím dítětem	22
4.4.1. Narození neslyšícího dítěte ve slyšící rodině.....	25
4.4.2. Výchova sluchově postižených dětí.....	27
4.4.3. Uvědomování si jinakosti	28
4.5. Komunikace v rodině s neslyšícím dítětem	30
4.6. Konkrétní modely komunikace uvnitř rodiny s neslyšícím dítětem	32
4.6.1. Komunikace neslyšícího dítěte se slyšícími sourozenci	33
4.6.2. Komunikace neslyšícího dítěte se slyšícími rodiči	35
4.6.3. Komunikace neslyšícího dítěte se slyšícími prarodiči.....	36
4.6.4. Komunikace neslyšícího dítěte s ostatními členy rodiny.....	36
4.7. Komunikace v rodině z pohledu neslyšícího dítěte	36
4.7.1. Rodina A	36

4.7.2. Rodina B	37
4.8. Domáci znaky	38
4.9. Shrnutí výzkumu	40
5. Závěr	43
Použitá literatura a zdroje:	44
Seznam příloh:	47

Seznam zkratk

ČJ – český jazyk

ČZJ – český znakový jazyk

SP – sluchově postižení

1. Úvod

Tématem mé práce je neslyšící dítě ve slyšící rodině. Konkrétním úkolem je vypracovat sociolingvistický profil slyšící rodiny s neslyšícím dítětem. Já sama pocházím z takovéto rodiny, neboť mám starší sestru, která je neslyšící. Na základě informací získaných přímo od různých členů rodiny a vlastním pozorováním se pokusím vytknout hlavní sociální a jazykově-komunikační specifika naší rodiny a jejich vývoj v čase. Zvláštní pozornost budu věnovat jazyku a komunikaci v rodině, mj. tzv. domácím znakům. Pro možnost srovnání způsobu komunikace v naší rodině s jinou rodinou jsem oslovila další slyšící rodinu s neslyšícím dítětem.

Záměrem mé bakalářské práce je vypracovat profil konkrétní slyšící rodiny (rodinou myslím úzkou rodinu – rodiče, prarodiče, neslyšící dítě a jeho sourozenci), v níž je neslyšící dítě. Zaměřím se na jeho sociální umístění a roli v rodině a na popis jednotlivých způsobů vzájemné komunikace členů rodiny s neslyšícím dítětem. Chtěla bych poukázat na to, jak důležitou roli v rodině hrají sourozenci, ale i ostatní členové rodiny, kteří nevědomky ovlivňují komunikaci neslyšícího dítěte od jeho narození. Konkrétně řečeno: neslyšící dítě si postupně vytváří s každým členem rodiny svůj jedinečný způsob komunikace, který se v závislosti na jeho schopnostech a věku mění. Je mnoho faktorů, které tyto způsoby komunikace ovlivňují, a to jak ze strany neslyšícího dítěte, tak ze strany ostatních členů rodiny.

Výsledky práce by měly posloužit nejen slyšícím rodinám, ve nichž se narodí neslyšící dítě, ale také lidem, kteří se zajímají o problematiku neslyšících lidí.

2. Jazyk a komunikace

2.1. Jazyk

Protože se ve své práci zabývám hlavně jazykem a způsobem komunikace, ráda bych objasnila pojem jazyk jako takový. V širším pojetí je jazyk jakýkoliv komunikační systém (jazyk zvířat, jazyk umění, kultury atd.). V užším pojetí jazyk chápeme jako systém znaků sloužící ke komunikaci lidí.

Věda, která zkoumá přirozený jazyk, se nazývá lingvistika. Mezi hlavní rysy přirozeného jazyka patří systémovost¹, znakovost², dvojí členění³, produktivnost⁴, svébytnost⁵ a historičnost⁶. Vlastnostmi přirozeného jazyka se zabývala celá řada lingvistů – např. v USA Charles Francis Hockett (Okrouhlíková; Slánská Bímová 2008, s. 32-35). Žádná společnost se neobejde bez jazyka. Jazyk umožňuje komunikaci, protože ho sdílí všichni členové společnosti. Jazyk tvoří také idiolekty⁷, dialekty⁸, sociolekty⁹, etnolekty¹⁰ nebo funkční styly. Jazyk podléhá neustálým změnám, vyvíjí se. Všechny výše popsané vlastnosti vykazuje i znakový jazyk, přirozený jazyk neslyšících¹¹.

¹ „Jazyk má povahu systému, čili souboru diskrétních (nespojitéch) jednotek a vztahů mezi nimi.“ (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 23)

² „Jednotky, kterými je jazyk jako systém tvořen, mají povahu znaků.“ (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 27)

³ Jazyk je organizovaný tak, že v proudu řeči jsme schopni vyčlenit jednotky nesoucí význam a ještě menší složky, které jsou schopny význam rozlišit (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 28).

⁴ V jazyce existuje určitý omezený soubor prostředků a počet pravidel, jak tyto prostředky kombinovat a vytvářet nekonečné množství spojení (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 28).

⁵ Svěbytnost umožňuje jazyku oddělit se od aktuální přítomnosti a skutečnosti (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 29).

⁶ Přirozený jazyk se vyvíjí a mění postupem času. Vývoj jazyka dělíme na ontogenetický (osvojování si jazyka dítětem pod vlivem jazykového vzoru) a fylogenetický (vývoj jazyka v dějinách lidstva). (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 30-31).

⁷ idiolekt – individuální varianta jazyka

⁸ dialekt – geografická varianta jazyka

⁹ sociolekt – společenská varianta jazyka

¹⁰ etnolekt – etnická varianta jazyka

¹¹ Neslyšící jsou „osoby, které neslyší od narození, nebo ztratily sluch před rozvinutím mluvené řeči, nebo osoby s úplnou či praktickou hluchotou, které ztratily sluch po rozvinutí mluvené řeči, a osoby těžce nedoslýchavé,

2.2. Jazyk a společnost

„Vztahu jazyka a společnosti v nejširším smyslu, konkrétněji řečeno vztahu mezi rozmanitostí užívání jazyka v lidském společenství, zákonitostmi, jimiž se tato rozmanitost řídí, a také důsledky, které má, se věnuje sociolingvistika.“ (Táborský; Hudáková, 2008, s. 9)

„Sociolingvistiku lze rozhodně počítat mezi mladší jazykovědné disciplíny, její počátky se kladou do 60. let 20. století.“ (Táborský; Hudáková, 2008, s. 9)

„Předmětem studia lingvistiky není pouze jazyk v úzkém smyslu, ale také promluva, užívání jazyka ve společenském kontextu a s určitými záměry, vztahy v textu a mezi texty.“ (Pokorný, 2010, s. 48)

Žádný jazyk není zcela homogenní, lidé do něj otiskují svoji individualitu (Táborský; Hudáková, 2008, s. 19). Jazyk jednotlivce se nazývá idiolekt, jazyk větší jednotky – sociální skupiny – se nazývá sociolekt (Táborský; Hudáková, 2008, s. 19). Sociální skupiny se dají vymezit podle různých kritérií. Teritoriálně vymezené jazykové variety (podle místa narození či dlouhodobého pobytu uživatele daného jazyka) se nazývají nářečím, dialekty (Táborský; Hudáková, 2008, s. 19n). Podle činnosti, kterou mluvčí vykonávají, jsou různé profesní mluvy, slangy, někdy též nazývané sociálním nářečím (Táborský; Hudáková, 2008, s. 19). Poněkud odlišně užívají jazyk ženy a muži, hovoříme o gendrolektu (Táborský; Hudáková, 2008, s. 19). Jazyk ovlivňuje samozřejmě i věk mluvčích, kdy každá generace používá jazyk trochu jinak (Táborský; Hudáková, 2008, s. 19). Podstatným rysem, který ovlivňuje jazyk, je národnost (Táborský; Hudáková, 2008, s. 19). To se týká například jazykových menšin, přistěhovalců apod. Varietu jazyka související s národností uživatele nazýváme etnolektem (Táborský; Hudáková, 2008, s. 19). Studiu vztahů mezi jazykem a kulturou se věnuje lingvistická antropologie, někdy označovaná též jako etnolingvistika (Pokorný, 2010, s. 7).

u nichž rozsah a charakter sluchového postižení neumožňuje plnohodnotně porozumět mluvené řeči sluchem.“ (Zákon č. 155/1998 Sb. ve znění zákona č. 384/2008 Sb., *Zákon o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob*, § 2/1) Může se objevit i termín neslyšící s velkým „N“, jenž zdůrazňuje jazykovou a kulturní svébytnost člověka, který je členem komunity Neslyšících. Ta má stejné rysy jako jiné jazykové a kulturní menšiny a její členové mají právo na vlastní jazyk, který jim je smyslově přístupný (Redlich, 2008; Macurová, 2008).

2.3. Znak

Stejně jako jazyk i znak můžeme chápat v dvojím pojetí – v širším jde o termín sémiotický¹², v užším se jedná o jednotku znakového jazyka¹³. (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 11) Teorie znaku byla formulovaná na počátku 20. století Ferdinandem de Saussurem.¹⁴

„Znak je něco (nosič, forma), co zastupuje něco jiného na základě společné zkušenosti účastníků komunikace.“ (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 12) Znaky dělíme na ikony (nosič je podobný objektu), indexy (nosič je objektem ovlivněn) a symboly (vztah mezi nosičem a objektem je nahodilý, libovolný) (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 12n).

„Pokud má být komunikace v přirozeném jazyce úspěšně realizována, měly by mít jeho znaky dle obecně uznávaných teorií tyto vlastnosti:“ (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 16n) přístupnost smyslům (schopnost vnímat znak alespoň jedním smyslem), arbitrárnost (vztah mezi nosičem a objektem je zcela libovolný, nahodilý¹⁵), konvenčnost (produkce i vnímání jazykového znaku se řídí dohodnutými pravidly, která jsou pro určitou skupinu uživatelů závazná), odlišnost od jiných znaků v systému (různé znaky mají různou formu), diskrétnost a lineárnost (znak má pevný tvar a rozsah, skládá se z fonémů¹⁶, mezi jednotlivými fonémy jsou ostré hranice¹⁷ a zároveň fonémy vytvářejí lineární řetězec se závazným pořadím¹⁸, znakové jazyky vykazují vedle lineárnosti, také simultánnost, tj. jednotky znaků či znaky se

¹² „Sémiotika je obecná teorie znaku.“ (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 11)

¹³ jednotka znakového jazyka – „znak, jehož nosič je vizuálně-motorické povahy, tj. vnímáme ho zrakem, produkujeme pohybem, tvary a pozicemi rukou, popř. obličejem, hlavou a horní částí trupu na rozdíl od znaku mluveného jazyka, jehož nosič je povahy audioorální, tj. vnímáme ho sluchem a produkujeme mluvidly“ (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 22)

¹⁴Ferdinand D. Saussure je v evropském kontextu považován za zakladatele moderní lingvistiky (nauka o jazyce). Definoval jazykový znak a jeho základní vlastnosti – arbitrárnost a dvojí členění (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 11).

¹⁵ Opakem arbitrárnosti je ikoničnost. Znakový jazyk vykazuje ikoničnost (= podobnost) více než mluvený jazyk. Ikona – nosič (= znak) je podobný objektu (= reálná věc, bytost, činnost, děj)... (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 13).

¹⁶ Foném – v ČJ základní jednotka zvukové stavby jazyka, sama význam nenes, ale je schopná jej rozlišit, př. pes – les – ves, v ČZJ – změna jednoho komponentu znaku (tvar ruky, místo artikulace, pohyb) mění jeho význam, př. změna tvaru ruky – znak CHUDÝ a CO? (příloha č. 1), změna místa artikulace – ŘEDITEL a SPORT (příloha č. 2)

¹⁷ patrně v psané podobě jazyka

¹⁸ pořadí prvků nelze zaměnit aniž by se změnil celek (př. s-o-k X k-o-s)

vrství na sebe¹⁹), sémantičnost (znak má vždy svůj pevný, ustálený význam nebo funkci²⁰), přenosnost v čase a prostoru (přemístitelnost v čase a prostoru – písmo, CD-ROMY, DVD), kulturní přenosnost (předávání z generace na generaci), neproměnlivost, stabilita (znaky jsou ustálené, stejné pro všechny účastníky), negativnost a diferenčnost (protikladovost znaků – negativní a pozitivní vymezení²¹), prevarikace (pomocí znaku můžeme vyjádřit dvojsmysl, lež i nesmysl, lze jím klamat, vytvářet hříčky apod.).

2.4. Komunikace

„Komunikace patří mezi nejdůležitější lidské potřeby. Slouží nám k výměně informací, ke sdílení zážitků, znalostí a našich pocitů.“ (Kasanová, 2004, s. 31)

Formy lidské komunikace dělíme na verbální a neverbální (vyjadřovaná mimojazykovými prostředky). Slovní sdělení může člověk kontrolovat, zatímco mimoslovní zcela potlačit nelze. Neverbální projevy vystupují buď samostatně, nebo vytváří spolu s verbální složkou nedílný celek. Neverbální složkou sdělujeme své postoje, nálady a pocity a též je můžeme pozorovat na mluvčím (Strnadová, 2008, s. 11n). Mezi neverbální projevy řadíme pohledy, výraz obličeje, pohyby, fyzické postoje, gesta, dotyky, komunikační vzdálenost, úprava zevnějšku a prostředí. Mimika patří k projevům, které při mluvené řeči mají neverbální charakter, naopak ve znakovém jazyce mají gramatický význam²².

2.4.1. Neverbální komunikace u neslyšících

„Pro neslyšící osoby mají viditelné neverbální prvky mnohem větší význam, než jim přisuzuje sám slyšící mluvčí. Sledování mimiky a gest hovořící osoby napomáhá neslyšícím osobám při dekódování významu slovního sdělení. Nemohou sice slyšet ironii či jiné vokálně neverbální

¹⁹ Simultánnost je umožněna inkorporací (včleňováním) – např. časových údajů, počtu do znaků ZJ nebo současné produkování manuálních a nemanuálních nosičů významu (Okrouhlíková; Slánská Bimová, 2008, s. 57).

²⁰ Jako uživatelé češtiny víme, co znamenají slova „jablko“, „ona“, „pes“.

²¹ negativnost – vůči ostatním znakům se vymezuje negativně, př. slovo „páni“ není stejné jako „paní“; diferenčnost – vůči ostatním znakům se vymezuje pozitivně, př. ve slově „páni“ je délka nad „a“, zatímco ve slově „paní“ je délka nad „i“

²² Mimika ve znakovém jazyce například rozlišuje věty vztažné, poznáme díky ní věty podmínkové, rozlišíme komunikační funkce výpovědí (oznámení, otázka, rozkaz), vyjadřuje modalitu.

projevy, ale plně se soustředí na to, co je viditelné, a schopnost porozumět ‚řeči těla‘ si spontánně vypěstují.“ (Strnadová, 2008, s. 12) Neverbální projevy u neslyšících jsou jiné než u slyšících. Je to dáno jinou úrovní vnímání, kdy neslyšící využívají více zraku a hmatu. Mnohem více se tak lidí dotýkají a udržují delší pohledy, při rozhovoru mají téměř neustále navázaný zrakový kontakt.

Zahájení komunikačního aktu je jiné u slyšících lidí a jiné u neslyšících lidí. *„Prostředky vhodné k upoutání pozornosti hluchého člověka vycházejí z pravidel chování mezi hluchými lidmi a z kulturního života menšiny Neslyšících a jsou respektovány všemi členy komunity.*“ (Redlich, 2008, s. 32) Upozornit mohou např. mávnutím nebo dotekem. Dotyky v komunikaci neslyšících mají také svá pravidla. Je nutné je dodržovat. Neslyšícího člověka se dotýkáme zásadně jen rukou, dotyk musí být jemný, jen na určitém místě (ruka, předloktí, paže, rameno, koleno), dotek zezadu je dovolen jen za předpokladu, že neslyšící člověk dotek očekává (Strnadová, 2008, s. 48).

Při komunikaci mezi lidmi je nutné i dodržovat zásady proxemiky²³. Zatímco při mluvení musí být účastníci „na doslech“, u znakování musí být „na dohled“, což může být mnohem dál. Při odezíráni pak musí být od sebe tak, aby odezírající mohl dobře zaostřit zrak na ústa mluvčího. Pro nepoučené slyšící lidi může být setkání s neslyšícími nepříjemné, plné nejistoty a nedorozumění. Naučí-li se ale tuto jinakost respektovat, jistě to přispěje ke zlepšení vzájemných vztahů (Strnadová, 2008).

Verbální projev můžeme doprovázet gesty, jež mají neverbální charakter. Neinformovaní slyšící lidé často zaměňují gesta za znaky znakového jazyka. Někdy zase neslyšící v gestech slyšících hledají znaky znakového jazyka. Může tedy dojít i k nedorozumění²⁴. Zde můžeme zmínit i specifické gesto pro neslyšící – tleskání. Protože akustické gesto nemá pro ně význam, zvedají při tleskání ruce s roztaženými prsty nad hlavu a třepají s nimi ze strany na stranu. Gesta se mohou lišit i v různých kulturách (Strnadová, 2008, s. 37n).

²³ „Proxemika je druh neverbální komunikace, spočívající ve vyjádření vztahu mezi lidmi prostřednictvím vzdálenosti, kterou k sobě komunikující subjekty zaujímají.“ (Wikipedia: the free encyclopedia [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-07-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Proxemika>)

²⁴ Např. gesto, kdy si po dobrém obědě krouživým pohybem pohladím břicho, může být zaměněno se znakem ZÁCHOD.

2.5. Jazyková socializace

„Schopnost dítěte vstřebat jazykové vzory ze svého prostředí bez explicitních instrukcí je přímo zázračná a v některých lingvistických směrech se pokládá za důkaz existence vrozené gramatiky. Vystavení mateřskému jazyku však není jedinou podmínkou toho, že se člověk naučí mluvit. Děti se nenaučí mluvit jen podle televize nebo rádia. Je nutné být ve společnosti plné lidských vrahů, vazeb a motivací.“ (Pokorný, 2010, s. 108) Příkladem, kdy nové společenské možnosti podnítily vznik jazyka, je vznik znakového systému ve školách pro neslyšící děti v Nicaraguy. Každé dítě si do školy z domu přineslo svůj jedinečný způsob komunikace, ale ve vzájemném kontaktu si postupně vytvořily nový společný znakový jazyk. Tak vznikl Nikaragujský znakový jazyk (Pokorný, 2010, s. 111).

3. Způsoby komunikace s neslyšícími lidmi

3.1. Mluvení

„Slyšící dítě se naučí mluvit tak, že neustále poslouchá, co říká jeho matka a ostatní lidé v jeho okolí.“ (Hrubý, 1999, s. 55) Neslyšící dítě bohužel tuto možnost nemá. Začne tedy zhruba ve stejné době sice žvatlat jako slyšící dítě, ale toto žvatlání brzy ustane, protože neslyší svoji matku, ani sebe samo a nemá tedy motivaci svoji řeč rozvíjet. U sluchově postižených dětí je zde na pořadu logopedie²⁵. Dříve byl právě na mluvu kladen při vzdělávání dětí se sluchovým postižením důraz. *„První učitelé neslyšících byli vlastně logopedy samouky, kteří se snažili neslyšící především naučit mluvit.“* (Hrubý, 1999, s. 55) Nesmíme zapomenout zdůraznit, že na úspěšnost logopedické péče má vliv velikost ztráty sluchu. Podstatný je i čas, kdy dítě dosáhne takového stupně mluvené komunikace, který je důležitý pro rozvoj dalších oblastí – především čtení s porozuměním a psychosociální rozvoj. Za krajní mez se považuje věk dvou let (Hrubý, 1999, s. 55n).

„Aktivní mluvený projev neslyšících osob obvykle bývá po technické, gramatické a lexikální stránce odlišný od projevu osob slyšících. Většina z nich ani v dospělosti nedosáhne v mluveném projevu úrovně slyšícího dítěte předškolního věku.“ (Strnadová, 2008, s. 44) Ale i tady jsou samozřejmě výjimky. Jedna neslyšící kamarádka mé sestry umí tak výborně odezírat i mluvit, že plno lidí ani nepozná, že neslyší. Dokáže to dokonce i v německém jazyce, což pokládám za velké umění. Sama jsem byla svědkem, když se v Itálii domlouvala s prodávčem německy na tom, jak má vypadat potisk na tričko, které kupovala svému sourozenci.

„Protože prelingválně neslyšícím lidem zpravidla chybí potřebná slovní zásoba v mluveném (a tedy i v psaném) jazyce, nemohou informace získávat náhradní cestou, například formou běžné četby.“ (Strnadová, 2008, s. 44) K tomu totiž nestačí znalost abecedy, ale je nutné textu

²⁵ *„Logopedie je vědní pedagogická disciplína, která se zabývá poruchami řeči u dětí i dospělých, čili rozvojem, vzděláním a výchovou jedinců s řečovými nedostatky či nefunkčnostmi. Zahrnuje tedy vše od nejdrobnějších řečových vad, jako např. chybná výslovnost jedné hlásky, až po masivní řečové poruchy či naprostou nemluvnost. Má nejbliže k speciální pedagogice i k medicíně. V medicíně se setkáme spíše s pojmem klinická logopedie.“* (Wikipedia: the free encyclopedia [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-07-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Logopedie>)

porozumět, znát význam slov. Proto při rozhovoru s neslyšícím je dobré zjistit úroveň znalosti českého jazyka (např. podle jeho písemného projevu) a používat nejzákladnější slovní zásobu a krátké věty, ale neomezovat sdělení obsahově. „*Mnozí rodiče neslyšících dětí v předškolním věku vkládají velké naděje ve výuku čtení. Domnívají se, že jen co se dítě naučí číst, rozvine se i řeč a bude po starostech. Bohužel tomu tak není.*“ (Červenková, 1999, s. 7) Přitom pro neslyšícího je četba velmi důležitá (Červenková, 1999). Jejich písemné vyjadřování rovněž není často srozumitelné pro slyšící osoby. Písemné vyjadřování neslyšících lidí často přebírá gramatické rysy znakového jazyka, ať už jde o slovosled, nerozlišení tykání a vykání, u sloves nerozlišování ženského a mužského rodu (Strnadová, 2008, s. 45n).

3.2. Odezírání

„*Odezírání je metoda vnímání a porozumění obsahu mluvené řeči zrakem.*“ (Strnadová, 2008, s. 11) Odezírající lidé tak přijímají zrakem informace sledováním pohybů rtů, mimiky a gest a využívají případné zbytky sluchu. Odezírání je jedním z nástrojů při komunikaci v teorii orální výchovy²⁶, je možné ho použít u některých jedinců jako komunikační kanál.

Pro rozvoj schopnosti odezírat je důležitá určitá kombinace vrozených vloh. Takže rozhodně neplatí to, že odezírat umí automaticky každý člověk se sluchovým postižením. Na schopnost odezírat mají vliv různé faktory. Ať už je to typ sluchové vady²⁷, věk²⁸, tak samozřejmě dobrá funkce zraku²⁹. Předpokladem pro odezíráni je také dobrá znalost mluveného jazyka. Odezírání je velmi náročná duševní činnost, jejíž schopnost je u každého člověka individuální. Je ovlivňována emocemi (strach, úzkost, rozčilení) a také psychickými či fyzickými stavy (pozornost, paměť či únava, žízeň, hlad, bolest atd.).

²⁶ „*Orální výchova má různé modifikace, které jsou charakterizovány zejména použitými formami komunikace, tj. mluvením, posloucháním, odezíráním, prstovou abecedou, pomocnými artikulačními znaky nebo psanou formou jazyka, společným cílem všech orálních modifikací je naučit neslyšící dítě mluvit a plně ho integrovat do slyšící společnosti.*“ (Kasanová, 2004, s. 34) Systém orální komunikace existuje vedle systému simultánní komunikace, totální komunikace a systému bilingvální komunikace (více Krahulcová-Žatková, 1996, s. 15n).

²⁷ U ohluchlých lidí je výhodou předchozí sluchová zkušenost, jež mohli mluvený jazyk slyšet, tak i vidět (Strnadová, 2008, s. 11).

²⁸ Rozvoj dovednosti odezíráni probíhá snadněji u dětí než u dospělých (Strnadová, 2008, s. 12).

²⁹ Jakákoli porucha zrakových funkcí má vliv na zhoršení podmínek při odezíráni.

Podle Sováka je ale zrak nedokonalou náhražkou sluchu, neboť můžeme zrakem vnímat asi jen 1/3 fonémů. Existují i tzv. antitalenti na odezírání (Potměšil, 1999, s. 28). Nesmíme ani zapomenout, že odezírající vnímá jen ta slova, která jsou mu známá, odezírání je tedy ovlivněno rozsahem slovní zásoby. Při odezírání je nutné dodržovat určité zásady – respektování fyzických okolností, nepřehánět doprovodné projevy, přiměřené tempo řeči. Odezírání rozhodně není ideálním prostředkem pro dorozumívání, ale patří přesto ke komunikačním prostředkům, se kterými se setkáváme denně (Potměšil, 1999, s. 29; Strnadová, 2008, s. 27n).

3.3. Prstová abeceda

Tento komunikační prostředek je velmi často používán jako doplňkový prostředek v komunikaci se sluchově postiženými lidmi. *„Jedná se o ztvárnění mluvené řeči pomocí různých poloh prstů jedné nebo obou rukou. Z toho vyplývá, že se můžeme setkat s prstovou abecedou jednoruční nebo dvouruční. Prstové abecedy se využívá pro přesnost při seznamování s novým slovem a dále pro přesnost při používání názvu, jmen nebo příjmení, kde není známý nebo zažitý znak znakového jazyka.“* (Potměšil, 1999, s. 29)

3.4. Znakový jazyk

„Znakový jazyk je jazyk, a to jazyk přirozený.“ (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 6) Znakový jazyk je základním dorozumívacím prostředkem neslyšících. Je to čistě vizuální komunikační kód, kde hlavním nositelem významu jsou znaky, přičemž pohyby úst a těla jsou nezbytnou součástí tohoto jazyka.

Znakový jazyk musíme odlišit od znakových systémů, jež jsou vytvořeny uměle odvozením od mluveného jazyka, a jež jsou používány primárně v interkulturní³⁰ komunikaci. *„Odkazy na prostředky, které slouží k dorozumívání neslyšících, lze najít už v dávné minulosti, ale znakovými jazyky se lingvistika začala zabývat až od druhé poloviny 20. století. V této době byla lingvistika silně ovlivněna názory jazykovědce F. de Saussura, zvláště tezemi*

³⁰ interkulturní komunikace – mezi neslyšícími a slyšícími X intrakulturní komunikace – mezi neslyšícími

o arbitrárnosti³¹ a dvojím členění³² jako povinných rysech každého přirozeného jazyka.“
(Macurová, 2008, s. 15)

O historii znakového jazyka píše například Davis a Supalla (Lucas, 1995), kteří uvádějí, že znakové jazyky existovaly od nepaměti. Podotýkají, že znakové jazyky jsou všudypřítomné, přestože obvykle nejsou zahrnuté do lingvistických studií světových jazyků. Připomínají skutečnost, že přesný počet znakových jazyků ve světě není znám.

V historii neslyšících a jejich jazyka znamenal zásadní převrat rok 1960, kdy americký jazykovědec William C. Stokoe publikoval první lingvistickou analýzu znakového jazyka. Dokázal, že znakový jazyk není žádnou chaotickou množinou nahodilých gest, ale naopak plnohodnotný přirozený jazyk. Stejně jako jiné jazyky nese určité vlastnosti (systémovost, znakovost, dvojí artikulace, produktivnost, svébytnost a historický rozměr). Díky tomu vzrostlo sebevědomí Neslyšících a jejich hrdost na vlastní jazyk. (Macurová, 2008, s. 16n)

U nás byl znakový jazyk uznán legislativně roku 1998 zákonem o znakové řeči č. 155/1998 Sb. Výzkum českého znakového jazyka oproti americkému začal o tři desítky let později, neboť komunistický režim nedával prostor ničemu, co se vymykalo „normálu“, tedy ani znakovému jazyku. Neslyšící nebyli považováni za jazykovou a kulturní menšinu, pohlíželo se na ně jako na postižené a společnost se je snažila co nejvíce asimilovat, tj. hlavně naučit je mluvit (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 46). V dnešní době se na znakový jazyk pohlíží již jinak. *„Český znakový jazyk není soustava gest ani pantomima. Gesto na rozdíl od znaku není jevem jazykovým, ale je součástí neverbální komunikace, která doprovází projev v češtině i v českém znakovém jazyce. Protože však neverbální komunikace využívá stejný nosič (vizuálněmotorický³³) jako český znakový jazyk, máme tendenci gestikulaci a český znakový jazyk ztotožňovat.“* (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 47)

Český znakový jazyk je velmi rozrůzněný, jinak se ukazuje na jižní Moravě, jinak v Praze, jinak v Olomouci, dokonce je rozdíl mezi znakováním mužů či žen, jinak ukazují staří lidé,

³¹ arbitrárnost – neexistuje žádný vztah mezi významem znaku a jeho formou (např. mezi slovem pes a tím, jak toto zvíře vypadá)

³² dvojí členění – v proudě řeči lze vyčlenit jednotky, které nesou význam (morfémy) a jednotky, které význam nenesou (fonémy)

³³ vizuálněmotorický – vidí se a vyjadřuje se v prostoru

jinak mladí, jinak rodilí mluvčí, jinak ti, co si znakový jazyk osvojili až v pozdějším věku (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 53).

Ráda bych ještě upozornila na nesprávné užívání termínu znaková řeč namísto znakový jazyk. Z lingvistického hlediska je to nesmysl, protože jazyk je systém jednotek a pravidel jejich spojování, naproti tomu řeč je realizace jednotlivých promluv (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 52).

3.5. Znakovaná čeština

Ovládnutí znakového jazyka je pro slyšící uživatele poměrně obtížná a dlouhodobá záležitost. Kompromisem se stává uměle vytvořený systém zvaný znakovaný jazyk, u nás znakovaná čeština. Znakovaná čeština se produkcí podobá znakovému jazyku, ale gramatiku kopíruje od českého jazyka. Spolu s jednotlivými českými slovy jsou ukazovány odpovídající znaky českého znakového jazyka. Jedná se o uměle vytvořený systém znaků, který pomáhá při dorozumívání mezi slyšícími a neslyšícími (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 52). Znakovaná čeština usnadňuje neslyšícím odezírání, pochopení věty. *„Pokud však neslyšící neumí odezírat a je závislý pouze na znacích, sekvenci znaků provázejících českou větu ve znakované češtině obvykle nepochopí, protože ve znakovém jazyce mnohdy nedává žádný smysl.“* (Hrubý, 1999, s. 72)

Účelem znakované češtiny bylo přiblížit neslyšícím lidem češtinu. *„Snaha naučit neslyšící česky pomocí znakované češtiny však nebyl úspěšná – většina neslyšících absolventů základních škol pro sluchově postižené nebyla schopná číst s porozuměním a smysluplně psát. Daleko efektivnější se zdá být bilingvální vzdělávání prostřednictvím českého znakového jazyka a češtiny.“* (Okrouhlíková; Slánská Bímová, 2008, s. 52)

4. Výzkumná část

„Ke sběru dat o zkoumaném jazyce, způsobu a sociokulturním kontextu jeho používání využívá lingvistická antropologie etnografických metod výzkumu.“ (Pokorný, 2010, s. 48) Etnografií se obecně rozumí popis uspořádání společenských vztahů, aktivit a kultury, který čerpá z tzv. terénního výzkumu. Ten badateli poskytuje přímou etnografickou zkušenost formou zúčastněného pozorování, při kterém výzkumník tráví poměrně dlouhou dobu s respondenty. Badatel se účastní všech společenských událostí (Pokorný, 2010, s. 48n).

Ve své práci konkrétně používám popisný výzkum. „Popisný výzkum dává obraz specifických podrobností situace, jevu nebo vztahů.“ (Hendl, 2008, s. 37) Řadí se mezi kvalitativní výzkum (Hendl, 2008, s. 47n). Základními metodami kvalitativního výzkumu jsou pozorování, interview, texty a dokumenty, audio- a video záznamy (Hendl, 2008, s. 48). Já jsem využila pozorování, videozáznamy, interview a dokumenty (dotazník). Nejprve popíši, jak celou situaci vnímám já ze svého pohledu. Následně, díky datům získaných z dotazníků, popíši, jak komunikaci v rodině vidí sám neslyšící člen v dané rodině a také to, jak ji vidí jeho rodič.

Cílovou skupinou pro mne byly slyšící rodiny s neslyšícím dítětem. Oslovila jsem dvě slyšící rodiny s jedním neslyšícím dítětem. Obě rodiny jsou minimálně pětičlenné - rodiče a minimálně tři sourozenci, z nichž je jeden prelingválně neslyšící. Výchozí rodinou pro tento výzkum byla moje rodina (rodina A). Vlastní zkušenosti srovnávám s informacemi z prostudované literatury. Druhou rodinu (rodina B) jsem oslovila pro možnost srovnání výsledků zkoumání.

Důvodem zkoumání je získat popis sociálního postavení neslyšícího dítěte ve slyšící rodině a zjistit, jak vypadá vzájemná komunikace mezi jednotlivými členy rodiny v závislosti nejen na věku neslyšícího dítěte. Ve výzkumu se nejprve zaměřuji na komunikaci uvnitř rodiny jako celku, a poté na tzv. domácí znaky, které jsou pro komunikaci ve slyšící rodině s neslyšícím dítětem typické a v jednotlivých rodinách zároveň specifické.

4.1. Popis rodin

Rodina A - slyšící rodiče (52 a 56 let), nejstarší dítě neslyšící (dcera, 34 let), prostřední dítě slyšící (dcera, 29 let), nejmladší dítě slyšící (dcera, 24 let), slyšící prarodiče (babička, 72 let)

Rodina B - slyšící rodiče (57 a 58 let), nejstarší dítě slyšící (syn, 34 let), druhé nejstarší dítě slyšící (dcera, 32 let), třetí nejstarší dítě slyšící (dcera, 31 let), nejmladší dítě neslyšící (dcera 25 let)

4.2. Hypotéza výzkumu

Výzkum vychází z hypotézy, kterou jsem si odvodila z mého celoživotního pozorování mé rodiny, tzn. rodiny A. Domnívám se, že situace v rodinách s neslyšícím dítětem je podobná: znakový jazyk bude nejlépe ovládat jeden slyšící sourozenec, který je věkem k neslyšícímu členu nejbližší, kurzy znakového jazyka navštěvovala z rodičů pouze matka a maximálně jeden sourozenec, s ostatními členy rodiny neslyšící dítě komunikuje převážně orálně. V Každé rodině s neslyšícím dítětem vznikají také tzv. domácí znaky, které vymýšlí matka, neslyšící dítě nebo jeho sourozenec.

4.3. Analýza a interpretace dat

Data z obou rodin jsem sebrala v první řadě pomocí dotazníku, ve kterém jsem se ptala neslyšících respondentů na způsoby komunikace s jednotlivými členy rodiny při běžné komunikaci nebo při rodinných oslavách. Dotazník jsem jim poskytla v písemné formě (příloha č. 3), jednotlivé otázky jsme však prošli společně i ve znakovém jazyce, abych předešla případnému nepochopení otázkám v českém psaném jazyce. Data jsem tedy nakonec získala především z rozhovoru. Ptala jsem se i na používání domácích znaků. Jednotlivé znaky používané v obou rodinách jsem zaznamenala na videozáznam.

V druhé řadě jsem podala dotazník rodičům neslyšícího dítěte v rodině A, kteří popsali vývoj a způsob komunikace s neslyšícím dítětem z jejich pohledu.

V obou dotaznících jsem použila metodu otevřených otázek, respondenti tedy mohli na dané otázky odpovědět obsírněji.

4.4. Rodina s neslyšícím dítětem

Následující dva odstavce vycházejí z diplomové práce Kuhnové (2006). Rodinu chápeme jako malou společenskou skupinu, založenou na svazku muže a ženy, pokrevním či jiném vztahu rodičů a dětí, na společné domácnosti, kde mají jednotliví členové určenou svoji roli.

Rodina má čtyři základní funkce – biologicko-reprodukční, ekonomicko-zabezpečovací, emocionální a socializačně-výchovnou. Rodina představuje pro dítě primární a trvalé sociální prostředí. Dítě si v ní utváří a formuje svoji osobnost. Rozhodující úlohu má vždy ta osoba, která se o dítě v prvních etapách života stará (Kuhnová, 2006).

Podle výzkumu Kročanové většina rodin s neslyšícím dítětem se s emocionálně-sociálním stresem vyrovnává tak, že využívá postoj aktivního přístupu k řešení problému. Rodiče odmítají pasivní postoje, důvěřují ve vlastní přičinění se o chod událostí, vyhledávají kontakty na odborníky, mají zájem o profesionální pomoc oproti pomoci od rodiny. Dítě s postižením sluchu přináší slyšícím rodičům permanentní zátěž spojenou s nadmírou psychického stresu. Slyšící rodiče neslyšícího dítěte řeší více problémů než rodiče slyšícího dítěte, ať už ve výchovných přístupech, při budování úspěšné a plnohodnotné komunikace s neslyšícím dítětem, tak při přicházejícími pracovními i společenskými omezeními. Řada rodičů prochází zkouškou stability jejich partnerského vztahu. V rodinách s neslyšícím dítětem většinou patří dominantní pozice ve výchově dítěte matce. V porovnání s otcem bývá matka více zasáhnutá tíhou rodičovského stresu, bývá více informována o všem, co se týká postižení dítěte (Kročanová, 2001, s. 91-95).

Při psaní o problémech, které rodině přináší narození postiženého dítěte, nesmíme zapomenout také na zátěž, kterou tato situace přinese dalším, zdravým dětem, které v takové rodině žijí. „*Rodina s postižením má jinou sociální identitu, je něčím výjimečná.*“ (Bradáčová, 2001, s. 18) Sourozenec je součástí života dítěte a je pro něj velmi významný. „*Jedním z hledisek je referenční funkce, to znamená, že projevy sourozence slouží jako kritérium, podle něhož je druhé dítě posuzováno a hodnoceno. Pokud je jedno z dětí nějakým způsobem postižené, není takové srovnání možné. Handicapované dítě je hodnoceno jiným způsobem, často bývá i více privilegované, jeho projevy jsou ve větší míře s ohledem na jeho možnosti tolerovány.*“ (Bradáčová, 2001, s. 18) Takovéto odlišné hodnocení může být pro zdravé dítě matoucí. Jako malé se může cítit znevýhodněné. Jeho postoj k sourozenci se může měnit v závislosti na jeho věku. Dítě mladšího školního věku akceptuje odlišnost stejně realisticky jako cokoli jiného, dítě středního věku začíná všechny okolo sebe posuzovat podle sebe samo, v době puberty se může postoj k handicapu měnit pod vlivem představy jiných možností (Bradáčová 2001, s. 18).

To můžu potvrdit i z vlastní zkušenosti. Když jsem byla malá, sestru jsem brala jaká je a vůbec mi nepřipadalo, že je něčím výjimečná. Když jsem začala chodit do školy, začala jsem pociťovat, že mám sourozence jiného než všichni mí spolužáci. Bylo mi to zčásti

příjemné, připadala jsem si v centru dění, když se mě učitelé nebo kamarádi vyptávali na různé věci (proč je sestra neslyšící, jak spolu komunikujeme, co se učí apod.). Z druhé strany mi bylo nepříjemné, když se někteří spolužáci sestře smáli, když viděli, jak ukazuje, nebo když slyšeli její hlas. Občas jsem se dokonce za sestru styděla a bylo mi trapně, obzvlášť v době puberty. To jsem ji dokonce odmítala brát s sebou ven mezi kamarády. Brala jsem ji jako přítěž. Věděla jsem, že budu muset strpět narážky kamarádů, a ještě ke všemu jí vše tlumočit. Tyto pocity ale vymizely, jakmile jsem dospěla. Nyní se zpětně stydím za své chování, ale vím, že jsem ho ovlivnit nedokázala.

Ve vztazích sourozenců v rodině s dítětem s postižením hrají důležitou roli rodiče. Jejich postoje k jednotlivým dětem ovlivní vzájemný vztah mezi sourozenci. Rodiče by si měli dát pozor na koncentraci pozornosti a zájmu buď směrem k postiženému dítěti a odsunutí zdravého sourozence do pozadí nebo naopak na koncentraci pozornosti ke zdravému dítěti, na které pohlížejí tak, že by jim měl vynahradit strádání a potíže, které mají s postiženým dítětem (Bradáčová, 2001, s. 19). *„Pokud rodiče věnují výrazně více pozornosti sluchově postiženému dítěti, slyšící sourozenec obvykle reaguje dvojitým způsobem: často stoná, jeho chování vykazuje známky nižšího věkového stupně nebo přejímá roli a postoje rodičů, o sluchově postiženého sourozence pečuje i na úkor vlastního volného času a zájmů.“* (Vymětal, 2009, s. 17) Pokud ale rodiče svoji roli zvládnou dobře a nároky na zdravé dítě prezentují přijatelným způsobem, mohou se projevit i pozitivní výsledky. Zdravému sourozenci postižení lidé nebudou připadat zvláštní a uvědomí si, že i oni jsou součástí lidské společnosti a potřebují určitou míru pomoci (Bradáčová, 2001, s. 19).

V naší rodině matka zvládla roli rodiče výborně. Nevzpomínám si, že by dělala mezi neslyšící sestrou a námi slyšícími sourozenci nějaké rozdíly. Neslyšící sestru úkolovala stejně jako nás. Na její hluchotu nebrala ohledy ani při úkolech, jejichž splnění vyžadovalo komunikaci se slyšícími lidmi. Například sestru posílala i samotnou nakupovat do místního obchodu. Samozřejmě sestře pomohla napsat soupis věcí, co je potřeba koupit, ale jinak nákup nechala na ní. Zpočátku bylo na sestře vidět, jak se tohoto úkolu bojí, neudržela jsem se a šla nakoupit s ní. Cílem matky ale bylo sestru připravit na budoucí samostatný život, proto mi pomáhat sestře zakázala. Myslím si, že tento matky postoj sestru připravil dobře na samostatný život. Když ji vidím dnes, jsem ráda, že matka byla neoblomná. Sestra si dnes umí vyřídit vše sama, od nákupu po vyřizování na úradech a v bankách. Tyto záležitosti řeší i za svého neslyšícího přítele, který má dokonce mnohem menší sluchovou ztrátu a umí mluvit srozumitelněji. Zde

je vidět, že nejen umění mluvit, ale i výchova ze strany rodičů neslyšícího dítěte, má velký vliv na lepší orientaci a uplatnění se ve většinové slyšící společnosti.

4.4.1. Narození neslyšícího dítěte ve slyšící rodině

„Když se narodí neslyšící dítě, je to v 86,4 % slyšícím rodičům.“ (Hrubý, 1999, s. 53)
Ve světě je uváděno číslo 90 %.³⁴

Podle Hrubého (1999) vada sluchu dítěte má vliv na celý život rodiny, v optimálním případě změni i způsob rodinné komunikace. Rodiče často musí obětovat spoustu času i vlastních zájmů. Rodina obvykle brzy uvolní styky s dřívějšími přáteli, jejichž každodenní starosti i radosti se náhle zdají příliš bezvýznamné. Některé rodiny se přestěhují do blízkosti škol pro sluchově postižené, někteří rodiče změni zaměstnání, někdy dokonce vystudují nějaký obor související s postižením jejich dítěte. *„I ti nejlépe adaptovaní z nich však celou problematiku sluchového postižení po celý život prožívají nesmírně emocionálně a nikdy se jim z ní nepodaří úplně uniknout.“* (Hrubý, 1999, s. 41)

Samotné zjištění, že je dítě neslyšící, není tak samozřejmý a jednoduše zjistitelný fakt. První, kdo si většinou všimá, že s dítětem není něco „v pořádku“ je matka (pokud není sluchová vada objevena již v porodnici³⁵). Kolem půl roku věku dítěte matka sdělí svoji obavu otcovi. Otec převážně matku ujišťuje, že je vše v pořádku a že je to pouze její pocit, ale jakmile je s dítětem o samotě, zkouší jeho reakce na sluchové podněty. Když se nakonec oba rodiče shodnou, že opravdu není něco s jejich dítětem v pořádku, rozhodnou se navštívit odborníka, nejčastěji dětského lékaře. První odborná vyšetření sluchu tedy většinou proběhnou v půl roce až v roce věku dítěte. Než se ale opravdu potvrdí sluchová vada dítěte, může uběhnout několik dalších měsíců. Naštěstí se ale doba odhalení sluchové vady stále zkracuje, což má pozitivní vliv na vývoj dítěte (Luterman, 1991).

Po diagnóze sluchové vady dítěte rodiče většinou prochází pocitem bolesti a bezmoci. První otázky, které si kladou jsou typu „Proč právě my?“, „Na koho se mám obrátit?“, „Jak se to dá

³⁴ [online]. [cit. 2012-07-20]. Dostupné z: http://www.ndcs.org.uk/about_us/ndcs/index.html

³⁵ V dnešní době se u nás prosazuje už celoplošný neonatologický screening sluchu ([online]. [cit. 2012-07-20]. Dostupné z: <http://www.tamtam-praha.cz/>). Od ledna 2012 je plošný screening sluchu legální, ale v ČR se zatím plošně neprovádí (více na [online]. [cit. 2012-07-25]. Dostupné z: <http://www.audionika.cz/stranka/proc-sluchovy-screening>).

léčit, zlepšit?“, „Pomůže mému dítěti nošení sluchadel?“, „Jak se bude dorozumívat s ostatními členy rodiny, konkrétně se sourozenci?“, „Jak se bude vzdělávat?“, „Co bude dělat, až bude velký?“... Pro rodinu jsou to velmi těžké chvíle, kdy procházejí mnoha novými zážitky – vyšetření u lékaře, sezení s psychologem, shánění informací o neslyšících lidech a jejich životě, zařizování sluchadel nebo jiných kompenzačních pomůcek atd.

Jednou z věcí, co se stane rodičům neslyšícího dítěte je, že ztratí zčásti svoji anonymitu. Setkávají se s mnoha lidmi, kteří se jim snaží pomoci. Velmi těžké také je vědět, jak se orientovat v nových pojmech jako audiologie³⁶, decibel³⁷, audiogram³⁸ atd. Velmi potřebnou a záslužnou činnost provádějí různé poradny, ve kterých zajišťují péči specializovaní pracovníci, např. ve střediscích rané péče³⁹, ve speciálních poradenských centrech⁴⁰ nebo v občanských sdruženích a organizacích pro neslyšící.⁴¹ Poradenství může být z různých oblastí, ať už se týká psychologie, kompenzačních pomůcek, legislativních oblastí, začlenění dětí do školy a širšího okolí, tak hlavně také osvojování jazyka u dětí a komunikace vůbec. Pomoc může přicházet i od jiných rodičů sluchově postiženého dítěte, kteří již své dítě vychovali a jsou schopni a ochotni nešťastným rodičům pomoci.

Vše výše popsáno platí i o naší rodině.

Když se podíváme na slyšící členy domácnosti, kde je neslyšící člen, často tito lidé inklinují k práci s lidmi. Vychází to ze schopnosti vycítit potřeby druhých lidí. Například u nás v rodině otec pořádal dětské tábory pro neslyšící děti, matka pracovala ve zdravotnictví, nyní v domě s pečovatelskou službou, a já studuji obor Čeština v komunikaci neslyšících a pracuji ve škole pro sluchově postižené. Myslím si, že kdyby má sestra slyšela, tak bych s velkou pravděpodobností tento obor nestudovala a pracovala bych v jiné oblasti.

³⁶ audiologie - obor lékařství zabývající se sluchem a jeho poruchami ([online]. [cit. 2012-07-25]. Dostupné z: <http://slovník-cizích-slov.abz.cz/web.php/slovo/audiologie>)

³⁷ decibel - jednotka nejznámější svým použitím pro měření hladiny intenzity zvuku ([online]. [cit. 2012-07-25]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Decibel>)

³⁸ audiogram - graficky znázorňuje výsledky sluchových testů (audiometrie) ([online]. [cit. 2012-07-25]. Dostupné z: http://www.widex.cz/widex%20global/dictionary/agent_cz/audiogram.aspx)

³⁹ v ČR Středisko rané péče Tamtam ([online]. [cit. 2012-07-20]. Dostupné z: http://www.tamtam-praha.cz/o_nas.php), více o rané péči o rodiny s dětmi s vadami sluchu Kasanová 2004, s. 23n

⁴⁰ např. Poradenské centrum při Svazu neslyšících a nedoslýchavých, Speciálně pedagogická centra při školách pro sluchově postižené (více [online]. [cit. 2012-07-20]. Dostupné z: <http://www.apspc.cz/>)

⁴¹ [online]. [cit. 2012-07-20]. Dostupné z: <http://www.nicm.cz/organizace-venujici-se-sluchove-postizenym>

4.4.2. Výchova sluchově postižených dětí

Lze předpokládat, že výchova sluchově postiženého dítěte bude podstatně těžší vzhledem k různě velké komunikační bariéře. Rodiče sluchově postiženého dítěte si někdy připadají ve výchově dítěte nepotřební, nebo jim přijde, že na jeho výchovu nestačí. Aktivní výchova ze strany rodičů je ale důležitá. *„Pasivita rodičů vede ke ztrátě jejich autority a následnému narušení vztahu s dítětem.“* (Procházková, 2004, s. 17) Pasivita rodičů vychází z jejich možného pocitu zbytečnosti při výchově dítěte, který může plynout ze špatné komunikace, kdy dítě rodičům nerozumí, a oni tak ztratí trpělivost mu vše vysvětlovat. Mají pak pocit, že je lepší nepodnikat raději vůbec nic a nechat vše vlastnímu osudu. *„Dítě ale potřebuje cítit převahu dospělého a řídit se jeho pokyny a radami. Je to naše vrozená potřeba cítit hranice a omezení. Nazývá se také potřeba jistoty a bezpečí.“* (Procházková, 2004, č. 3, s. 17)

V důsledku toho, podle níže uvedené literatury, musíme bohužel konstatovat, že sluchově postižené děti, a zejména neslyšící děti, vykazují vysoký podíl problémového chování a emočních poruch (Potměšil, 1999, s. 35; Freeman, 1992). U neslyšících dětí můžeme často zaznamenat agresivitu, která se postupně transformuje do uzavřenosti. Důsledky poruch v oblasti sociálně-kognitivní jsou nejčastější. Jedná se hlavně o impulzivní chování, nedostatek sebeúcty, nedostatky ve vývoji empatie, neschopnost popsat momentální psychický stav, vysvětlit pocity, obtíže v morálním vývoji, zpoždění v chápání některých prosociálních pojmů, týkajících se sociálních vztahů (pomoc druhému, pomoc od druhého, atd.), zjednodušené až černobílé chápání povahových rysů a vlastností lidí, obtíže v koncepci interpersonálních vztahů. Vadou sluchu ztížená komunikace někdy negativně ovlivňuje výstavbu osobnosti neslyšících lidí a její celkový vývoj. Někteří neslyšící lidé jsou impulzivní, egocentričtí (absence respektování názoru druhých lidí), někteří mohou mít jinou hierarchii hodnot než někteří slyšící lidé, obtížně se podřizují (Potměšil, 1999, s. 35n; Freeman, 1992).

V souvislosti s vývojem psychiky neslyšících dětí se často hovoří o absenci období „Proč?“ ve třech letech věku (Potměšil, 1999, s. 37). Důležité je i to, že neslyšící dítě bohužel většinou nedokáže vést rozhovor o problémech, které má, a najevo to dává pouze změnou své nálady. Pokud se dítě nemůže obrátit na své rodiče, ztrácí v ně důvěru a obrací se často jinam. Opět je zde vyzdvížena nutnost komunikace v pravém slova smyslu, tedy vzájemné dorozumění

s porozuměním, již od nejtělejšího věku sluchově postižených dětí. Špatná komunikace v rodině může vést k negativním pocitům neslyšících dětí – např. sebeobviňování, že moje postižení je příčinou problémů v rodině, nenávisť ke sluchadlům, k nemocničním kontrolám, k logopedii, ke speciálním školám, mohou se objevovat zlostné reakce typu nemám rád svoji rodinu, školu, společnost za svoji hluchotu, cítí nedostatek sebedůvěry, sebevražednost, strach a obavy ze sociálních situací, bezmocnost, uzavřenost, provinilost, izolaci, deprese, nedůvěřivost, trvalou úzkost, konflikt vlastní identity, vyčerpání z trvalé snahy porozumět mluvené řeči.

Nejdůležitější ve výchově neslyšícího dítěte je, aby *„rodiče respektovali život hluchého člověka a své neslyšící děti vedli k samostatnosti a nepřipouštěli si předsudky, že hluchota brání člověku vést plnohodnotný život.“* (Redlich, 2008, s. 78) Rodiče by především měli své dítě dobře znát. To znamená rozpoznat jeho nálady a pocity a znát zvyky. Poznají tak snáze, když něco není v pořádku. Důležité je také se zajímat o školní prospěch a chování ve škole. Děti mohou mít ve škole nejrůznější obtíže a právě rodič mu v nich může pomoci (Procházková, 2004, č. 2, s. 17).

Na závěr této podkapitoly bych chtěla zdůraznit poznatek z článku Holubové (2006), že výchova neslyšícího dítěte je pro rodiče velkou zodpovědností nikoli velkým problémem, jak to zpočátku může vypadat. Podle ní výchova sluchově postiženého dítěte není o nic náročnější na lásku či empatii než výchova dítěte bez sluchového postižení. Náročnější je pouze na čas. Sluchově postižené dítě totiž ne vždy pochopí vše napoprvé. Důležitou roli hraje způsob komunikace, prostředí, momentální rozpoložení dítěte. Může se tak stát, že je dítě potrestáno, aniž by pochopilo proč. *„Vždy je tedy nezbytné, aby se rodiče přesvědčili (třeba různými otázkami), že jim dítě rozumí.“* (Holubová, 2006).

4.4.3. Uvědomování si jinakosti

„Člověk chápe jinakost na základě své vlastní zkušenosti, na základě svého dosavadního poznání. Především je ale jeho očekávání ‚normality‘ silně svázáno s jeho dětstvím. Člověk tedy považuje za jiné všechno to, co důvěrně nezná, co mu není blízké.“ (Redlich, 2008, s. 36) Neslyšící dítě si svoji jinakost uvědomuje již v brzkém věku. Jakmile se začne pohybovat mezi jinými dětmi, tak zjišťuje, že je určitým způsobem odlišné, že není „normální“. Často se tato jinakost v očích ostatních jeví jako nevychovanost, porucha chování či jiné postižení.

Vzpomínám si na reakce lidí v okolí naší rodiny, kteří nevěděli, že je sestra neslyšící. Často jsem slýchala: „To ty jsi slušně vychovaná, ale tvoje sestra tedy ne!“ A proč takto reagovali? Jednoduše proto, že se jim nelíbilo, že je sestra nepozdravila „Dobrý den!“ . „*Nerozvinutá řeč člověka budí u lidí často odpor a agresi.*“ (Redlich, 2008, s. 36) Právě reakce okolí má na psychiku dětí, jak slyšících tak neslyšících, velký vliv. Podstatnou roli v postoji lidí k neslyšícím hraje stigmatizace, kdy člověk zobecní svoji pozitivní či negativní zkušenost s neslyšícím člověkem na všechny ostatní neslyšící lidi, a podle této představy s nimi jedná. Tyto názory a postoje jsou odrazem doby a informovanosti veřejnosti, dnes je tedy situace díky větší osvětě lepší (Redlich, 2008, s. 36n).

Když byla sestra malá, často brala dětem hračky tím způsobem, že jim je vytrhla, neuměla si o ně říct. Z pohledu učitelů a jiných dospělých se chovala sobecky a asociálně. Některé slyšící děti pak často využívaly toho, že neslyší, a často měly hanlivé průpovídky směrem k mé sestře. To jsem se pak měnila v jejího „obránce“ a dotyčnému jsem musela vysvětlit, proč je její chování odlišné. Protože jsme bydleli na malé vesnici, kde povědomí o hluchých lidech neměl nikdo, bylo vysvětlování často velmi náročné. Sestra nakonec chození ven mezi slyšící děti vzdala a většinu času trávila doma, protože se mezi slyšícími dětmi cítila nesebejistá, méněcenná. Toto se změnilo až jejím věkem. Čím byla starší, tím více se hlásila ke komunitě Neslyšících a na své „postižení“ začala být hrdá a stavěla se k němu tak, že to nezmění. Nestyděla se za to, že znakuje, naopak pyšně učila mé slyšící kamarády nové znaky. Na zvýšení jejího sebevědomí měla vliv samozřejmě i sounáležitost s komunitou Neslyšících a účast na se různých společenských akcích pro Neslyšící, jak kulturních tak sportovních. K uznání mezi slyšícími jí pomohl mimo jiné i úspěch a šikovnost ve sportu. Nejedna můj kamarád nevěřil svým očím, když sestra, v jejich očích „postižená“, ve volejbale odehrála míč tak, že ani nejzkušenější volejbalista neměl šanci ho vybrat. Komunikace mezi mými slyšícími kamarády a sestrou probíhala často pomocí gest a psané češtiny. Když nebyl po ruce papír a tužka, stačilo psát klackem do písku nebo jsem byla po ruce já jako tlumočnick.

V dětství jsem sestru velmi litovala. Bylo mi líto, že nemůže vnímat zvuky jako my. Jsme rodina, která miluje hudbu. Často jsme se scházeli u ohně s kytarou a jinými hudebními nástroji a hráli a zpívali. Sestra vždy sedávala v mé blízkosti a rukou položenou na kytaře vnímala alespoň rytmus a vibrace hudby. Bylo mi vždy velmi líto, že sestra nemůže zpívat s námi. Po takovém večeru, ale nejen tehdy, jsem usínala s vroucím přáním, aby se sestra

„uzdravila“. Ráno jsem pak vstávala s tím, že se stal zázrak a sestra se probudí jako slyšící. Nedočkavě jsem pak utíkala do jejího pokoje a budila ji hlasem, zkoušeje, jestli mě slyší.

Je nutné poukázat i na rozdílnost společenských norem ve světě neslyšících, tedy světě bez zvuků a ticha. *„Neslyšící člověk se dívá, pohybuje se a jedná poněkud jinak, než kdyby slyšel. Je ‚zařizen‘ na viditelný svět beze zvuků. To, co bývá slyšícími lidmi často vnímáno jako ‚divné‘, ‚nezdvořilé‘, či dokonce nepříjemné, je při ztrátě sluchu přirozené, účelné a nutné.“* (Redlich, 2008, s. 39) Vzpomínám si, že v naší rodině vyvstával problém u stolu při společném stolování. Neslyšící lidé hůře dokáží kontrolovat svoje neverbální projevy, včetně mlaskání a jiných zvuků při jídle. Samozřejmě pro slyšící lidi je to nepochopitelné. Často tak máma napomínala sestru, aby nemlaskala, netřískala příbory o talíř apod. Pro sestru bylo velmi nepříjemné, že ji stále někdo učí, jak má správně jíst. Dnes už chápe, že to bylo správné, a že to byla mámy dobrá vůle ji naučit normě ve slyšící společnosti běžné. V dětských letech to brala jako křivdu a bránila se tím, že přece neslyší, a že to musíme pochopit a strpět.

4.5. Komunikace v rodině s neslyšícím dítětem

Jak jsem již psala výše – komunikace patří mezi nejdůležitější lidské potřeby. V rodinách se slyšícími rodiči a neslyšícími či těžce sluchově postiženými dětmi je však tato potřeba v mnoha případech oboustranně neuspokojena. Bohužel pro samé běhání po doktorech, od kterého rodiče většinou čekají uzdravení jejich dítěte, většinou komunikace zaostává. *„Přitom pro osvojení jazyka je úspěšná raná komunikace nezbytná.“* (Kasanová, 2004, s.31) Od volby komunikace se odvíjejí i samotné vztahy v rodině (Holubová, 2006). *„Pokud sluchově postižené dítě vyrůstá v prostředí ryze slyšícím, naráží na řadu bariér v oblasti komunikace a mezilidských vztahů.“* (Vymětal, 2001, s. 17) Pro rodiče, kteří nemají povědomí o komunikaci s neslyšícím dítětem, je komunikace s neslyšícím dítětem velmi těžké. Ač by rádi komunikovali, neví jak, a bojí se, že je to špatně, tak raději nekomunikují vůbec.

Už od útlého věku dětí se sluchovým postižením trápí jejich rodiče tři základní otázky: „Bude jejich dítě hovořit?“, „Kdy bude hovořit?“, „Jak bude hovořit?“ (Kročanová, 2001, s. 92)

Někteří rodiče neslyšícího dítěte o znakovém jazyce do této doby vůbec neslyšeli, nebo znají tento způsob komunikace maximálně z televize z pořadů, které jsou tlumočeny. Začnou se tedy o tento způsob komunikace zajímat, někdy začnou i kurzy znakového jazyka

navštěvovat. Bohužel jsou tyto kurzy jen ve větších městech, a tak kvůli vzdálenosti a nedostatku času nebo financí většinou od učení se znakovému jazyku upustí a snaží se provozovat jiný způsob komunikace, který je pro ně lehčí, nejčastěji odezírání a mluvení s různými formami gest. Ale neuvědomují si, že právě tento způsob komunikace může být pro jejich děti nevhodný, namáhavý, a postupem času tak mohou neslyšící dítě, i když nevědomky, vyřazovat z komunikace v rodině. V lepším případě jeden z rodičů (většinou matka) vydrží u učení se znakovému jazyku, získá kompetenci v tomto jazyce a komunikuje takto se svým dítětem.... Bohužel to většinou bývá potom pouze ona, která může s dítětem hovořit, a tak vztahy s ostatními členy rodiny jsou okleštěnější.

Komunikace mezi ostatními členy rodiny a neslyšícím dítětem zůstane většinou u odezírání a mluvení, u starších neslyšících dětí pak u dopisování, dále u pantomimy a gest, dá se říct u totální komunikace⁴².

Trochu jiná je situace mezi sourozenci. Zde je velmi důležité, kolik času spolu sourozenci tráví. Přirozeně, čím častěji jsou spolu, tím více spolu chtějí komunikovat. A pokud mají k sobě blízko i věkem, často hluchota přestává být překážkou komunikace mezi nimi navzájem. Slyšící sourozenec se tak přirozenou cestou učí od svého neslyšícího bratra nebo sestry znaky znakového jazyka, ale i tzv. domácí znaky (podrobněji v kapitole Domácí znaky). Jiný případ je když neslyšící dítě tráví s rodinou méně času, bydlí například přes týden na internátu školy, kterou navštěvuje. To se pak neslyšící dítě stává „hostem“ ve své vlastní rodině, kterou navštěvuje jen o víkendech. Často tak vážne i samotná komunikace mezi sourozenci. Neslyšící dítě si mnohem více rozumí s kamarády z internátu než se svými vlastními sourozenci či rodiči.

Podle výzkumu Kročanové (2001) téměř všichni rodiče při rozhodování o způsobu komunikace v rodině zvolili orální metodu. Důvodem podle nich bylo to, že prostě jiná metoda v 80. – 90. letech 20. století nebyla. Věřím, že v jiných rodinách mohla být situace jiná. A i vlivem dnešní doby se situace obrací k lepšímu. Rodiče jsou obětaví nebo mají příznivější podmínky k tomu, aby se odstěhovali kvůli neslyšícímu dítěti do většího města,

⁴² „Totální komunikace je v dnešní době spíše filozofií přístupu ke sluchově postiženým než pouhou vyučovací metodou. Zakládá se na ochotě a schopnosti využívat komunikaci v pravém slova smyslu, tedy komunikaci dvoustrannou, kde každá strana respektuje a uznává jazyk druhé strany stejně, jako jejího způsobu vyjadřování. Totální komunikace v sobě zahrnuje spojení manuálních a manuálně-orálních prostředků dle komunikačních potřeb a vyjadřovacích a přijímacích schopností účastníků komunikace.“ (Potměšil, 1999, s. 17)

kde pak navštěvují kurzy znakového jazyka, dítě zde chodí do školy pro sluchově postižené (nemusí tak dojíždět daleko a být ubytované přes týden na internátu školy), věnují se dítěti pečlivě, ale stejně i tady zůstává překážka v komunikaci s ostatními členy rodiny (prarodiče, tety, strýcové, sestřenice, bratřenci apod.). A pak, když přijde rodinná oslava, kde se sejdou všichni, na jediného neslyšícího člena rodiny se úplně zapomene. Zábava běží v duchu slyšících, neslyšící dítě tedy vůbec netuší, o čem se celá rodina baví. Nemálo se tak stává, že se mnohé novinky v rodině dozví s velkým zpožděním nebo se je nedozví vůbec.

Zde bych ráda uvedla jeden citát, který mě oslovil hned po prvním přečtení a který velmi často používám při debatách s lidmi, kteří projeví zájem o svět neslyšících. V souvislosti s vysvětlováním, jak velký vliv má stav sluchu na společenský život se pokouším srovnat hluchotu se slepotou a uvádím citát slepohluché Američanky Heleny Kellerové – „*Slepota odděluje člověka od věcí, hluchota od lidí.*“ (Hrubý, 1999, s. 13) Velmi často se dostávám do polemik s lidmi, kteří říkají, že by raději byli hluší než slepí. Ale to je samozřejmě jen polemizování. Nikdy si nikdo nemůže vybrat své zdraví či postižení, to je jasné. Helena Kellerová ale měla velkou pravdu v tom, že ze všeho nejvíc musí neslyšícím lidem chybět přátelský zvuk lidského hlasu.

Komunikace s dítětem se mění i v závislosti na věku dítěte. Například komunikace s dítětem v pubertě je náročná i ve slyšící rodině, natož v slyšící rodině s neslyšícím dítětem. Tehdy se stává téměř nemožnou. I já si pamatuji, když má sestra dorůstala do puberty, probíhalo doma mnoho hádek a scén mezi matkou a sestrou. Nechácala jsem proč se tomu tak děje. Vždy jsem se stavila na stranu sestry, protože jsme měly k sobě velmi blízko. Nyní už vím, že to nebylo pouze kvůli jejímu pubertálnímu věku, ale hlavně kvůli tomu, že jí nikdo nerozuměl, a nemohla se tak svěřit se svými pocity a pobavit se o změnách, které se v ní děly.

4.6. Konkrétní modely komunikace uvnitř rodiny s neslyšícím dítětem

Níže popíši modely komunikace v naší rodině z mého pohledu. Dorozumívání se mezi neslyšícím sestrou a ostatními slyšícími členy rodiny je rozdílné u každého z nich.

4.6.1. Komunikace neslyšícího dítěte se slyšícími sourozenci

Nejprve popíši způsob komunikace, který jsme měly s neslyšící sestrou mezi sebou my. Sestra chodila do mateřské i základní školy v Ivančicích. Bydleli jsme nejprve v Táboře, později v malé vesnici v jižních Čechách, takže do školy pro sluchově postižené dojížděla a zůstávala na internátu školy. Tím pádem jsme se viděly jednou za 14 dní až 3 týdny. I přes to se mezi námi vyvinul velmi silný citový vztah, který trvá dodnes.

Jelikož je sestra starší o pět let, tak si ani nepamatuji, kdy jsem se naučila svůj první znak znakového jazyka. Sestra na mě od dětství znakovala, ale protože v té době neprobíhala ani výuka na školách ve znakovém jazyce, bála se znakový jazyk prosazovat. K tomu přispělo i to, že nikdo jiný v rodině znakový jazyk moc dobře neovládal, tak se naše vzájemná komunikace ustálila na pár znacích, které byly nejpotřebnější. Naštěstí jsme si rozuměly. Vliv na to měla samozřejmě pevná citová vazba mezi námi, ale také talent sestry na odezírání.

Naše komunikace byla natolik specifická, že když jsem se ocitla mezi sestřinými kamarády, ať už v její škole nebo při různých sportovních akcích, musela mi sestra tlumočit. Vznikaly tak kuriózní situace, kdy tlumočila náš specifický „jazyk“ svým kamarádkám, a poté tlumočila mně z českého znakového jazyka do našeho kódu. Teď, kdy ovládám znakový jazyk mnohem lépe, jsem velmi ráda, že je naše komunikace jednodušší, rychlejší a hlavně plnohodnotnější. Většina sestřiných kamarádů má radost, že umím znakovat, a že si s nimi také mohu popovídat. Vidím i na sestře, že je šťastná, že mohu s ní mezi její kamarády jít a popovídat si s nimi dohromady, aniž by mi sestra tlumočila.

Většinou jeden ze slyšících sourozenců, který se naučí ovládat znakový jazyk nejlépe, vystupuje jako tlumočník. Podobně je tomu i u slyšících dětí neslyšících rodičů, kteří tlumočí svým rodičům (Redlich, 2008, s. 47n). Myslím si, že se většinou jedná o sourozence, který je věkově neslyšícímu dítěti nejbliže. Je to samozřejmě tím, že vedle sebe vyrůstají, hrají si spolu a slyšící sourozenec se tak znaky ZJ učí přímo od svého neslyšícího bratra či sestry. V naší rodině jsem věkem nejbliže sestře já. Ovládám znakový jazyk z celé rodiny (samozřejmě kromě neslyšící sestry) nejlépe. Nejprve jsem se znakový jazyk učila od mámy, poté od sestry, nakonec v kurzech znakového jazyka, které jsem navštěvovala. Často upřesňuji sestře jednotlivé výpovědi ostatních členů rodiny nebo tlumočím na rodinných oslavách.

Dříve jsem také často sestře tlumočila pořady v televizi, vysvětlovala jsem jí významy slov v knihách, časopisech a novinách, co sestra četla. Už jako malé dítě jsem sestru spolu s mámou doprovázela na různé úřady a jiné instituce, kde jsem byla také v roli tlumočnicka. Zážitky z těchto prostor nebyly vždy příjemné. Když už byla sestra plnoletá, často se stávalo, že pracovník úřadu spustil nepříjemným tónem hlasu, že je to soukromá věc sestry, a že se mnou nebo s mámou o tom bavit nebude. Když ale zjistil, že je sestra neslyšící, a že je komunikace s ní pro něj velmi obtížná, často s omluvou prosil o tlumočení. Bohužel nejen vzhledem k mému věku bylo tlumočení určitě často nepřesné a zavádějící. Mnohé tlumočení jsem vůbec nechápala, ale přesto jsem se snažila sestře vysvětlit sdělovanou informaci. Mé tlumočení nebylo ani zdaleka na úrovni profesionálního tlumočení. Jednalo se spíše o zkrácené sdělení, ke kterému jsem přidávala svůj názor a doporučení. Nevědomky jsem tak ovlivňovala rozhodování sestry s cílem ji chránit a pomáhat. Moje role tlumočnicka pomalu ustávala s rozvojem a profesionalizací tlumočnických služeb pro neslyšící. Souviselo to samozřejmě i s tím, že se sestra přestěhovala do Prahy, kde jsou tyto služby mnohem lépe dostupné než v malé vesnici v jižních Čechách. Dnes už běžně využívá tlumočnicka při úředních jednání, u lékaře a při jiných oficiálních akcích (např. na mé svatbě). Má role tlumočnicka ale stále zůstává při komunikaci uvnitř rodiny (ať původní, tak i v mé „vyvdané“ rodině).

Druhá věc, která mi zůstala dodnes, je, že se snažím stále za sestru přebírat zodpovědnost. Často jí pomáhám řešit soukromé věci, někdy se neudržím a věc řeším, jako by se týkala mě. Když sestra tráví čas ve společnosti slyšících lidí, tak ji často chráním a omlouvám, jako by byla malé dítě, prostě moje mladší sestra, i když je tomu naopak.

Často jsem také musela sestře pomoci vyplnit různé formuláře a napsat jiné písemnosti či přípravu do školy, takže jsem již od dětského věku uměla mnoho záležitostí vyřídit. Trénovala jsem tak na své od dětství vysněné povolání – učitelku. Jak se říká, všechno špatné je k něčemu dobré.

Komunikace mezi neslyšící sestrou a mladší slyšící sestrou je však rozdílná. V nejútlejším věku nejmladší sestra neslyšící sestru brala jako já. Ve věku kolem pěti let nastal ale zlom. Projevila se její velká netrpělivost. Jakmile jí neslyšící sestra nerozuměla hned, tak nechtěla v komunikaci s ní pokračovat. Často se obracela na mě, abych neslyšící sestře přeložila, co jí chce říct. Mladší sestra znakový jazyk neovládá. Navštěvovala sice chvíli kurz znakového jazyka, ale protože není s neslyšící sestrou tolik v kontaktu, tak skoro vše, co se za tu krátkou

dobu naučila, zase zapomněla. Komunikace mezi nimi je tedy převážně orální za občasného použití jednotlivých znaků znakového jazyka.

4.6.2. Komunikace neslyšícího dítěte se slyšícími rodiči

To, že není se sestrou něco v pořádku, zjistila matka asi ve věku 18 měsíců. První cesta vedla k dětskému lékaři, který rodiče odkázal na foniatrui. Když se potvrdila matky domněnka, že sestra neslyší (asi v jejích dvou letech), začala se zajímat o neslyšící, o jejich vzdělávání, lékařskou péči a hlavně o to, jak mezi sebou komunikují. Velkou pomoc našla u sociálního pracovníka ze školy, kterou posléze neslyšící sestra navštěvovala. Matka navštěvovala kurzy znakového jazyka. Protože jsme bydleli na malém městě, kde kurzy znakového jazyka nebyly, musela dojíždět stovky kilometrů. Výuka tenkrát probíhala spíše formou naučit se co nejvíce znaků, tedy mít velkou slovní zásobu, ale gramatické nebyl věnován žádný zřetel. Tudíž výsledkem bylo, že máma se snažila se sestrou komunikovat znakovou češtinou. Matka pak znaky učila neslyšící sestru, mě i otce.

Zpočátku to bylo pro všechny velmi těžké. Sestra se až do svých pěti let nesešla s jiným neslyšícím. Poté, co nastoupila do mateřské školy ve škole pro neslyšící, se díky setkávání s neslyšícími dětmi zlepšovala ve znakovém jazyce, tím více mohla rodiče znakový jazyk učit. Při nástupu do školy pro sluchově postižené, kde probíhala v té době metoda totální komunikace, si sestra začala osvojovat i český jazyk. Vlivem změny způsobu vzdělávání, který se začal klanět spíše k orální výchově, se změnila i komunikace mezi sestrou a rodiči. Více začali na sestru mluvit a komunikace se více přikláněla k odezírání. Samozřejmě svou roli hrála také vzdálenost školy. Sestra bývala na internátě a domů jezdila tak jednou za měsíc, maximálně jednou za 14 dní. Protože se sestra s rodiči viděla takto málo, rodiče i těch pár znaků znakového jazyka, které se naučili, pomalu zapomínali. Čím byla sestra starší, a tím pádem i kompetentnější v češtině, tím více se doma mluvilo a odezíralo.

V dnešní době už komunikace mezi otcem a neslyšící sestrou probíhá jenom orálně. Mezi matkou a sestrou je to orální komunikace s občasným použitím znaků (spíše jen v případě, že sestra nerozumí z odezírání a máma si daný znak ještě pamatuje).

4.6.3. Komunikace neslyšícího dítěte se slyšícími prarodiči

V naší rodině je již jen jedna babička. Se sestrou komunikuje výhradně orálně a pomáhají si psanou češtinou.

4.6.4. Komunikace neslyšícího dítěte s ostatními členy rodiny

Když pozoruji komunikaci mezi sestrou a ostatními členy rodiny (tety, strýcové, sestřenice, bratřenci), tak jde výlučně o orální komunikaci. Bohužel pro jejich neznalost komunikačních norem důležitých pro komunikaci neslyšících, je jejich vzájemná komunikace často neúspěšná. Většinou zůstane u pozdravu a poté nastupuje moje role „rodinného“ tlumočnicka.

4.7. Komunikace v rodině z pohledu neslyšícího dítěte

Níže popíši data získaná z dotazníků od neslyšících respondentů.

4.7.1. Rodina A

Neslyšící respondentka z rodiny A (má neslyšící sestru) v komunikaci preferuje jednoznačně znakový jazyk.

Komunikace s matkou

Matka byla první, kdo v rodině navštěvoval kurzy znakového jazyka. Nejprve své dítě učila jednotlivé základní znaky jako MÁMA, TÁTA apod. Když byla neslyšící dcera starší, učila znaky svoji matku, učily se tedy znakový jazyk navzájem. Čím byla ale dcera starší, znakování v jejich vzájemné komunikaci ubývalo a matka více na dceru mluvila. Slovní zásoba znakového jazyka matky se tedy zmenšovala. V současné době probíhá komunikace mezi matkou a dcerou převážně orálně, matka znakuje velmi málo. Matka musela neslyšící dceru doprovázet na různé úřady či k lékaři, kde působila jako tlumočnicka. Často ale neslyšící dcera matce nerozuměla nebo dostávala zkrácené informace. Po přestěhování do Prahy začala využívat tlumočnické služby.

Komunikace s otcem

Otec sice umí několik málo znaků znakového jazyka, ale při komunikaci ho nepoužívá. Na dceru mluví. Kurzy znakového jazyka nenavštěvoval.

Komunikace se sourozenci

Neslyšící informantka má dvě sestry. Se starší z nich komunikuje ve znakovém jazyce. Sestra se učila znakový jazyk od dětství přímo od své neslyšící sestry. V komunikaci ve znakovém jazyce se starší slyšící sestra výrazně zlepšila v době, kdy navštěvovala školu a v ní kurzy znakového jazyka. Tato sestra je často v roli rodinného tlumočnicka, kdy své neslyšící sestře tlumočí při rodinných oslavách. Mladší ze sester podle respondenta kurzy znakového jazyka nikdy nenavštěvovala a umí jen pár základních znaků znakového jazyka. Se sestrou komunikuje orálně.

Komunikace s prarodiči

Respondentka si komunikaci s dědečkem nepamatuje, zemřel brzy v nízkém věku respondentky. S babičkou začala komunikovat až kolem 15 let věku. Jejich komunikace je orální, mluví na sebe.

4.7.2. Rodina B

Také neslyšící respondentka z rodiny B odpověděla, že preferuje v komunikaci znakový jazyk. Na rozdíl od první rodiny, v této rodině znakový jazyk neovládá nikdo jiný.

Komunikace s matkou

Matka na neslyšící dceru mluví se zřetelnou artikulací. Způsob komunikace se nezměnil od dětství respondentky po současnost. Matka spolu s druhou nejstarší dcerou je tzv. rodinným tlumočnickem pro neslyšící dceru.

Komunikace s otcem

Respondentka s otcem od dětství komunikuje mluvením. Otec však často zapomíná, jak má správně k neslyšící dceři mluvit, proto mu někdy vůbec nerozumí.

Komunikace se sourozenci

S oběma sestrami komunikuje orálně, sestry zřetelně artikulují, aby jim neslyšící respondentka rozuměla. Druhá nejstarší sestra také vedle matky tlumočí neslyšící sestře.

Komunikace s prarodiči

S prarodiči komunikovala mluvenou řečí, prarodiče však často přeháněli artikulaci, takže jim neslyšící vnučka nerozuměla.

4.8. Domácí znaky

Ve své studii se zaměřuji i na tzv. domácí znaky a snažila jsem se zachytit jejich používání v obou vybraných rodinách.

Domácí znaky můžeme popsat jako gesta, které nesou vlastnosti znaků znakového jazyka, ale obvykle se ve slovní zásobě znakového jazyka nevyskytují a jsou jedinečné pro každou rodinu. V Českém jazyce existuje podobný jev – domácí slova.

System domácích znaků popsala již v roce 1987 Nancy Frishberg. Od znaků znakového jazyka se odlišují tím, že nepřechází z generace na generaci, nesdílí je velká skupina komunikantů, nemají jednotný význam, nejsou používány stejně.⁴³

Následující odstavec vychází z článku Goldon-Medow (1997). Domácí znaky si obvykle utvářejí ty neslyšící děti, které nejsou vystaveny žádnému jazykovému vzoru. Tyto děti, narozené ve slyšících rodinách, nejsou na základě rozhodnutí rodičů vystaveny znakovému jazyku a zpravidla nejsou schopny si osvojit jazyk mluvený. Navzdory nedostatku vhodných jazykových vzorů užívají tyto děti ke své komunikaci gesta - domácí znaky. Tato gesta však vykazují mnoho struktur, které jsou charakteristické pro konvencionalizované jazyky (například užívají ustálená gesta, která se svou formou liší při vyjadřování jména a slovesa).

Domácí znaky podle mého slouží také ke snazšímu dorozumívání mezi slyšícími a neslyšícím dítětem. Může je buď vymyslet neslyšící dítě nebo naopak slyšící sourozenec nebo rodič. Většinou se jedná o věci denní potřeby, zvířata nebo slovesa. Důvodem jejich tvorby je neznalost znakového jazyka slyšícími členy rodiny a především zjednodušení znaků (pro lepší zapamatování) nejen pro nejmladší členy rodiny (např. pro mladší sourozence neslyšícího dítěte). Například u nás v rodině domácí znaky buď vymyslela máma, sestra nebo jsem si je přizpůsobila svému věku a schopnostem já sama. Domácí znaky mohou také vymýšlet sami neslyšící, protože mají touhu komunikovat a zatím se nesetkali se znakovým jazykem. Můžeme zde vzpomenout případ z Nikaragui z roku 1977, kdy tam vznikl ústav pro hluchoněmé děti. Ve škole se sešly děti ze všech koutů státu a každé dítě mělo své speciální znaky, které používalo ve své rodině. Až jejich společným setkáním ve škole vznikl

⁴³ *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-07-26]. Dostupné z: http://en.wikipedia.org/wiki/Home_sign.

nicaraguyský znakový jazyk, když mladší děti rozvinuly jednodušší „pidgin“⁴⁴ starších dětí v plnohodnotný jazyk (Pokorný, 2010, s. 111).

Z vlastní zkušenosti mohu uvést konkrétní příklady domácích znaků používaných v naší rodině a díky videozáznamu také domácí znaky používané v druhé testované rodině. Naše první tzv. domácí znaky vznikly v mém brzkém dětství. Zmíním dva, na které si vzpomenu snad i o půlnoci. První znak je PES (příloha č. 5). Se sestrou jsme pátraly po jeho vzniku. Domácí znak PES je velmi ikonický a vznikl tím, že mi sestra jako malému dítěti chtěla znak co nejvíce přiblížit. Ukázala tedy znak, který kopíruje podobu psa. Naopak druhý domácí znak KAKAT vznikl nejspíš zkomolením brněnského znaku PAPÍR (příloha č. 6). Vznik tohoto domácího znaku má pravděpodobně na starosti naše matka. Když šla sestra na toaletu, ukázala místo znaku ZÁCHOD brněnský znak PAPÍR. Jako malé dítě jsem si tento znak přiřadila k záchodu, tedy k dětskému slovu „kakat“. A domácí znak byl na světě! Jako další příklad mohu uvést znak pro mé jméno. Sice je to oblast jmenných znaků, ale mé jméno vzniklo také zkomolením jiného znaku – znaku MIMINKO. Když mě máma představovala sestře, ukázala znak MIMINKO. Znak ale ukázala jen pravou rukou (v levé držela mě v náruči). Znak se postupem času trochu změnil v orientaci ruky a ustálil se nejen pro mne, ale i pro každou jinou ženu jménem Lenka v naší rodině. (příloha č. 7) Proto ho zmiňuji mezi domácími znaky, jelikož sice vznikl jako znak pro konkrétní osobu, ale nyní je v naší rodině používán pro všechny Lenky. Až později jsem zjistila, že ve znakovém jazyce je tento náš znak podobný znaku CHUDÝ. Nyní ho používáme opravdu jenom doma, neslyšící přátelé mne ukazují jinak.

V druhé zkoumané rodině si neslyšící respondent vzpomněl také na pár domácích znaků. Prvním znakem je DĚDA. Znak vymyslela starší sestra neslyšícího respondenta, jež chtěla své neslyšící sestře, která ještě neuměla psát ani číst, slovo DĚDA popisem přiblížit. Protože jejich děda nosil stále fousy, znak pro dědu vznikl ze znaku VOUSY (příloha č. 8). Podobným způsobem vznikl i další domácí znak BABIČKA. Znak pro babičku opět vznikl z jejího popisu. Protože stále nosila brýle, domácí znak BABIČKA je jako znak BRÝLE v ZJ (příloha

⁴⁴ „Pidžinizací původního jazyka vzniká dorozumivací jazyk, který nemá vyvinutou úplnou gramatiku. Pigín nemůže být mateřštinou, může se ovšem vyvinout v mateřštinu následující generace mluvčích a v tom případě dochází k jeho úplné gramatizaci a právě tato fáze je považována za kreolizaci.“ (Wikipedia: the free encyclopedia [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-07-26]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Kreol%C5%A1tina>)

č. 9). Oba tyto znaky používali v rodině respondenta asi od dvou do osmi let jeho věku. Třetí domácí znak, na který si respondent vzpomněl je znak ZÁCHOD (příloha č. 10). Tento znak vznikl okolo věku dvou až tří let neslyšícího respondenta. Vymyslela ho opět starší sestra respondenta, když viděla, že sestra potřebuje na záchod a neumí si o to říct. Použila tento vymyšlený znak, který se poté v rodině používal asi až do sedmi let věku neslyšícího člena rodiny. Znak znamenal jak malou potřebu tak velkou potřebu toalety.

Všechny výše popsané používané domácí znaky vykazují ikoničnost, většinou se používají v nízkém věku neslyšícího dítěte či slyšícího sourozence a postupem času se jejich používání vytrácí. Může sloužit jako jakýsi mezistupeň mezi obdobími, kdy je neslyšící dítě bez jazyka, a obdobími, kdy se učí znaky znakového jazyka či slova českého jazyka.

4.9. Shrnutí výzkumu

Data získaná z dotazníků jsou zčásti odlišná od hypotéz uvedených na začátku výzkumné části - znakový jazyk bude nejlépe ovládat jeden slyšící sourozenec, který

je věkem k neslyšícímu členu nejbližší,

- kurzy znakového jazyka navštěvovala z rodičů pouze matka a maximálně jeden sourozenec,
- s ostatními členy rodiny neslyšící dítě komunikuje převážně orálně,
- v Každé rodině s neslyšícím dítětem vznikají také tzv. domácí znaky, které vymýšlí matka, neslyšící dítě nebo jeho sourozenec.

V rodině A opravdu nejlépe ovládá znakový jazyk sourozenec (sestra) věkem nejbližší neslyšící respondentce. V rodině B znakový jazyk neovládá nikdo, nejlépe si respondentka rozumí s matkou a sestrou věkem jí nejbližší.

Kurzy znakového jazyka navštěvovali v rodině A dva členové (matka a druhá nejstarší sestra), ve druhé rodině žádný.

V rodině A všichni kromě jedné sestry komunikují s neslyšící respondentkou orálně, v rodině B s respondentkou všichni členové domácnosti komunikují orálně.

V obou rodinách vznikly v dětském věku respondentek tzv. domácí znaky. V rodině A se na jejich tvorbě podílela matka, neslyšící respondentka i jedna sestra. V rodině B za vznikem domácích znaků stál třetí nejstarší sourozenec (starší sestra).

V obou zkoumaných rodinách se respondentka lépe dorozumí s matkou než s otcem.

Někteří slyšící členové rodin (otcové, prarodiče v rodině B) neznají ani základní komunikační normy s neslyšícími lidmi, takže ani odezírání není mnohdy možné. Neslyšící člen domácnosti si tak často doma připadá jako host, a tak setkávání s rodinou nevyhledává. Cítí se lépe mezi neslyšícími kamarády.

Z výzkumu plyne, že by na komunikaci v rodině s neslyšícím dítětem měl být kladen mnohem větší důraz. Plnohodnotná komunikace totiž ovlivňuje veškeré vztahy v rodině. Do společné komunikace s neslyšícím dítětem by měla být zahrnuta širší rodina, protože při rodinných sešlostech by se pak neslyšící člen necítil trapně, protože se musí pořád ptát, co kdo říká, a tím upozorňovat na obecně známou věc – že neslyší.

Slyšící členové rodiny by si měli uvědomit, že i kdyby neslyšící dítě sebevíc chtělo se jim přizpůsobit, sluchová vada mu to neumožní. Nebude nikdy komunikovat mluvenou češtinou tak samozřejmě jako ostatní slyšící příbuzní. Kdyby se jakýkoliv slyšící jen na chvíli zadíval do očí neslyšícího, který právě vidí, jak se někdo z jeho blízkých naučí nový znak ZJ, pochopil by, jak moc to pro něj znamená. Můj manžel, který poznal sestru před několika málo lety, se vždy před každým setkáním s ní naučí ode mne pár nových znaků. Sestra i její sluchově postižený přítel jsou velmi šťastní, když vidí jeho zájem si s nimi popovídat sám alespoň s pomocí několika znaků bez prostředníka – tlumočnicka.

Nevidím důvod, proč by se znakovému jazyku nemohly učit děti od útlého věku, stejně jako se učí například anglickému jazyku. S tímto názorem jsem se setkala i u dalších slyšících lidí, kteří by uvítali, aby součástí školní výuky (např. v rámci občanské výchovy) byly zakotveny základy komunikace s lidmi, jež preferují jiný komunikační systém (neslyšící lidé, nevidomí lidé). V tomto mém přesvědčení mě utvrzují následující řádky: Davis a Supalla (Lucas, 1995, s. 82) odkazují na výzkum Roberta E. Johnsona (1989), který popisuje situaci v yucatecké mayské vesnici Chican ve státě Yucatan v Mexiku. V této vesnici s počtem asi 400 obyvatel žije 13 neslyšících. Podle Johnsona si v této vesnici zcela přirozeným způsobem osvojují znakový jazyk jak slyšící tak neslyšící obyvatelé.

Kdysi jsem si slíbila, že své děti budu vést k tomu, aby se učily znakovému jazyku. Kdykoliv pak sestra (jako teta) přijede s celou svojí rodinou, komunikace bude probíhat pouze ve znakovém jazyce, abychom si všichni rozuměli a cítili se příjemně. Sestra se nebude cítit jako nezvaný host, já konečně nebudu v roli rodinného tlumočnicka a budu se bavit stejně jako ostatní. Vím, že to takto zní jako nesplnitelný sen, ale věřím, že se mi jej alespoň zčásti podaří vyplnit. Alespoň už teď máme vykročeno dobrým směrem.

5. Závěr

V úvodu této práce jsem si stanovila za cíl vypracovat sociolingvistický profil slyšící rodiny s neslyšícím dítětem, poukázat na modely komunikace mezi jednotlivými členy domácnosti a v neposlední řadě se zaměřit na tzv. domácí znaky znakového jazyka.

V teoretické části jsem nejprve popsala, co je jazyk a komunikace, jaký je vztah jazyka a společnosti. Zmínila jsem možné způsoby komunikace s neslyšícími lidmi.

Ve výzkumné části se věnuji obecně tématu neslyšící dítě ve slyšící rodině. Popisuji vývoj situace v čase – narození dítěte, jeho výchova, jeho sociální role v rodině. Největší část práce věnuji komunikaci. Poukazuji na její důležitost, popisuji jednotlivé modely komunikace uvnitř vybraných rodin. Pro výzkum jsem oslovila dvě slyšící rodiny s neslyšícím dítětem. Výzkumná data byla získána v rámci kvalitativního výzkumu. Výchozí data jsem získala z dlouholetého pozorování mé rodiny. Další důležitá data jsem získala pomocí dvou dotazníků. Jeden jsem předložila neslyšícím respondentům z obou rodin, druhý jsem předložila rodičům. Oba dotazníky byly v písemné formě s otevřenými otázkami. Respondenti tak mohly odpovídat ze široka. S neslyšícími respondenty jsem nad dotazníky vedla rozhovor ve znakovém jazyce, abych zamezila neporozumění otázkám. Výstupem práce bylo také zaznamenání jednotlivých domácích znaků znakového jazyka na videozáznamy, které jsou přílohami práce.

Použitá literatura a zdroje:

BRADÁČOVÁ, Z. Sourozenci postiženého dítěte. *Info-zpravodaj* 9, 2001, č. 4, s. 18–19.

DAVIS, J.; SUPALLA, S. A Sociolinguistic Description of Sign Language Use in a Navajo Family. In LUCAS, C. (ed.). *Sociolinguistic in Deaf Communities*. Washington, D. C. : Gallaudet Univ. Press, 1995, s. 77-106.

FREEMAN, R.D., CARBIN, C.F., BOESE, R.J. *Tvé dítě neslyší? Průvodce pro všechny, kteří pečují o neslyšící děti*. Praha : FRPSP, 1992, 359 s.

GOLDEN-MEDOW, S. *From Here and Now to There and Then: The Development of Displaced Reference in Homesign and English*. [online]. [cit. 2012-07-27]. Dostupné z: http://goldin-meadow-lab.uchicago.edu/PDF/1997/Morford_GM1997.pdf.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*. Praha, Portál 2008, 408 s. ISBN 978-80-7367-485-4.

HOLUBOVÁ, M. *Problémy výchovy neslyšícího dítěte ve slyšící rodině*. Dostupné z: <http://ruce.cz/clanky/57>.

HRUBÝ, J. *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu*. Praha, Septima 1999, 396 s. ISBN 80-7216-096-6.

KASANOVÁ, K. *Raná péče o rodiny s dítětem s vadou sluchu (bakalářská práce)*. Praha : FF UK, 2004, s.23-34.

KUHNOVÁ, M. *Sluchově postižené dítě v rodině slyšících a neslyšících rodičů* [online]. Brno, 2006 [cit. 2012-07-21]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/66025/pedf_m/DIPLOMKA-_posl.verze.pdf. Diplomová práce. Masarykova univerzita.

KRAHULCOVÁ-ŽATKOVÁ, B. *Komplexní komunikační systémy těžce sluchově postižených*. Praha : Karolinum, 1996, 218 s. ISBN 80-7184-239-7. Kapitola 1: Teorie přenosu informací těžce sluchově postižených, s. 15-33.

KROČANOVÁ, L. Sluchově postižené dieťa v počujúcom rodinom prostredí. *Speciální pedagogika*, 2001, č. 2, str. 91-95.

LUTERMAN, D.Ed. D.; ROSS, M. *When Your Child is Deaf. A Guide for Parents*. York Press Parkton, Maryland 1991, 182 s. ISBN 0-912752-27-0.

MACUROVÁ, A. *Dějiny výzkumu znakového jazyka u nás a v zahraničí*. Praha, Česká komora tlumočnicků znakového jazyka 2008, 93 s. ISBN 978-80-87218-00-6.

OKROUHLÍKOVÁ, L.; SLÁNSKÁ BÍMOVÁ, P. *Rysy přirozených jazyků. Lexikografie*. Praha, Česká komora znakového jazyka 2008, 206 s. ISBN 978-80-87153-47-5.

POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie. Jazyk mysl a kultura*. Praha, Grada 2010, 346 s. ISBN 978-80-247-2843-8.

POTMĚŠIL, M. *Úvodní stati k výchově a vzdělávání sluchově postižených*. Praha, Fortuna 1999, 72 s. ISBN 80-7168-744-8.

PROCHÁZKOVÁ, V. Psychologická poradna. Rodiče a děti. *Gong* 33, 2004, č. 2, 3, s. 17.

REDLICH, K. *CODA – slyšící děti neslyšících rodičů*. Praha, Český komora tlumočnicků znakového jazyka 2008, 93 s. ISBN 978-80-87153-97-0.

STRNADOVÁ, V. *Odezírání jako schopnost*. Praha, Česká komora tlumočnicků znakového jazyka 2008a, 85 s. ISBN 978-80-87218-05-1.

STRNADOVÁ, V. *Specifické neverbální projevy neslyšících lidí*. Praha, Česká komora tlumočnicků znakového jazyka 2008b, 79 s. ISBN 978-80-87218-28-0.

TÁBORSKÝ, J.; HUDÁKOVÁ, A. *Sociolingvistické kapitoly pro tlumočníky pro neslyšící*. Praha, Česká komora tlumočnicků znakového jazyka 2008, 85 s. ISBN 978-80-87153-50-5.

VYMĚTAL, Š. Sourozenecké vztahy a sluchově postižení v rodině. *Info-zpravodaj* 9, 2001, č. 4, s. 17.

Asociace pracovníků Speciálně pedagogických center (více [online]. [cit. 2012-07-20]. Dostupné z: <http://www.apspc.cz/>).

audiologie ([online]. [cit. 2012-07-25]. Dostupné z: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/audiologie>).

decibel ([online]. [cit. 2012-07-25]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Decibel>)

audiogram ([online]. [cit. 2012-07-25]. Dostupné z: http://www.widex.cz/widex%20global/dictionary/agent_cz/audiogram.aspx).

Home sign. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-07-25]. Dostupné z: http://en.wikipedia.org/wiki/Home_sign.

Logopedie. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-07-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Logopedie>.

Organizace věnující se sluchově postiženým. [online]. [cit. 2012-07-20]. Dostupné z: <http://www.nicm.cz/organizace-venujici-se-sluchove-postizenym>.

Proxemika. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-07-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Proxemika>.

Středisko rané péče Tamtam ([online]. [cit. 2012-07-20]. Dostupné z: http://www.tamtam-praha.cz/o_nas.php).

Seznam příloh:

Příloha č. 1 – znaky CHUDÝ, CO?

Příloha č. 2 – znaky ŘEDITEL, SPORT

Příloha č. 3 – dotazník pro neslyšícího respondenta

Příloha č. 4 – dotazník pro slyšící rodiče neslyšícího dítěte

Příloha č. 5 – domácí znak PES

Příloha č. 6 – domácí znak KAKAT, znak PAPÍR

Příloha č. 7 – znak MIMINKO, domácí znak LENKA

Příloha č. 8 – domácí znak DĚDA

Příloha č. 9 – domácí znak BABIČKA

Příloha č. 10 – domácí znak ZÁCHOD